

Stijn Aerden

*Telefoon
voor
de heer
Mulisch*

En andere anekdotes
over de beroemdste schrijver
van Nederland

MEULENHOF

ISBN 978-90-290-8852-7
ISBN 978-94-6023-554-2 (e-boek)
NUR 320

Omslagontwerp: Zeno
Omslagillustratie: Siegfried Woldhek
Auteursfoto: Thijs Bartels
Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2015 Stijn Aerden en Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam
Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel
van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

‘Ik wil, dat er nagedacht wordt over Frieda en
Schloempie als ik er al lang niet meer ben. Ik wil dat
mijn leven ieders eigendom wordt, zodat ik zelf stille-
tjes door de achterdeur kan verdwijnen.’

– Harry Mulisch, *Mijn getijdenboek*, 1975

Inhoud

	Vooraf	9
1	Zijn pijp	15
2	Zijn Haarlem	21
3	Zijn Boekenbal	37
4	Zijn kousen	48
5	Zijn verwekkers	51
6	Zijn Leidseplein	59
7	Zijn scheikundedoos	82
8	Zijn Tweede Wereldoorlog	88
9	Zijn pakken	96
10	Zijn Bezige Bij	102
11	Zijn teckels	114
12	Zijn 1000 vrouwen	118
13	Zijn Nobelprijs	127
14	Zijn Cuba	136
15	Zijn verwaandheid	144
16	Zijn Venetië	154
17	Zijn neus	159
18	Zijn vriend	160
19	Zijn Herenclub	170
20	Zijn onsterfelijkheid	179
21	Zijn vulpen	187
	Dankwoord	194
	Literatuur waaruit is geput	195
	Personenregister	201

Vooraf

In het najaar van 2010 brachten de burgemeester van Amsterdam, Eberhard van der Laan, en wethouder Carolien Gehrels een bezoek aan de Leidsekade, aan Harry Mulisch. Aanleiding was een gesprek dat niet veel uitstel meer duldde. De schrijver was ziek en had aangegeven het fijn te vinden als na zijn dood zijn werkvertrekken behouden konden blijven; hetzij als klein museum – het type schrijvershuis waarin Nederland nou niet bepaald een traditie heeft –, hetzij in een soort gecombineerde functie, als dependance van het Nederlands Letterkundig Museum.

Daarover zou van gedachten worden gewisseld. Alleen bevonden die werkvertrekken zich op de eerste verdieping, en lag hijzelf boven in bed. Dus had hij zich voorgenomen zittend, tree voor tree, naar beneden af te dalen, om de twee alsnog met alle egards te kunnen ontvangen. Een exercitie waartoe hij lichamelijk niet meer in staat bleek – uiteindelijk hebben burgemeester en wethouder toch de gang naar de slaapkamer gemaakt, waar hij ze, volgens Mulisch-kenner Marita Mathijssen (*Vrij Nederland*, 27-10-2011), lucide te woord stond: ‘alert, geestig en dankbaar voor de aandacht’. Maar dat beeld: de 83-jarige schrijver op zijn billen de trap af – geef toe, u zag het ook even voor u – past uitstekend in *Telefoon voor de heer Mulisch*. Alles zit erin: de man die zo aan stijl, zo aan decorum hechtte dat hij er letterlijk zijn sterfbed voor uit wilde komen, om alsnog als de gentleman-gastheer zijn verhaal te doen.

‘Waar blijft de biografie van Mulisch?’ Dat vroeg Jeroen Vullings zich af op de site van *Vrij Nederland* (juli 2015). In het zomernummer had hij lezers op vakantie gestuurd met de klinkende studie van Sander Bax, *De Mulisch Mythe*, in

de koffer. Dan staken ze nog wat op ook. Een boek geschreven vanuit Mulisch' oeuvre. Maar wie kwam er nu met het verhaal over zijn leven? Volgens Vullings had de schrijver al vaker aangegeven dat helemaal te zien zitten. Het liefst méér biografieën, zoals er over Thomas Mann en Dostojevski meerdere biografieën waren verschenen – vaak ook nog gelijktijdig. Dat was het mooiste.

Met *Telefoon voor de heer Mulisch* is de schrijver op zijn wenken bediend. Een handzame biografie om het spits af te bijten. Een borstzakbiografie. De aanpak is misschien een wat onorthodoxe: het geval Mulisch aan de hand van twintig-eneen aspecten die hem typeren, en waarmee hij als een soort Dokter Bibber in onderdelen uit elkaar valt: zijn Cuba, zijn sokken, zijn duizend vrouwen, zijn Boekenbal... Zo'n thematische aanpak heeft natuurlijk iets kunstmatigs, in het dagelijks leven zijn die elementen vervlochten. Maar kies je voor de chronologie, bij een man met zo veel interesses, zo veel bezigheden, dan dreigt klontvorming.

Een karakterschets aan de hand van trefwoorden. Een streng neerlandicus zal over zijn halve brilletje kijken en zeggen dat dat geen biografie is in de strikte zin van het woord. Eerder een profiel. Het zij zo. Wat zeker klopt is dat ik als auteur niet de biografienlast heb getorst 'compleet' te willen zijn. Zoiets ontardt gemakkelijk in drie kloeke delen, waarin de kenner dan toch weer hiaten en omissies ontdekt.

Telefoon voor de heer Mulisch is een verzameling mooie beelden en verhalen, met zorg voor u bij elkaar gezocht, die samen meer opleveren dan de som der delen: een beeld van de schrijver achter de schrijver. Want als schrijver was hij geboren, zo zag hij dat, en verder deed hij zijn uiterste best de 'ware Mulisch', zoals Sander Bax het in zijn boek noemt, voor iedereen te verbergen.

Voor de buitenwereld was Mulisch de ijdele, pretentieuze man, die in luttele seconden ergernis wist op te wekken – dat is geen nieuws. Als Willem Frederik Hermans uit zijn

woonplaats Parijs naar Amsterdam spoorde en daarbij station Haarlem passeerde, zo schrijft Martin van Amerongen in *De Groene Amsterdammer* (februari 2002), rees die altijd even op uit zijn bank, wierp een blik door de coupé, en sprak met vlakke stem: ‘Haarlem... geboorteplaats van Harry Mulisch.’

Daar staat weer tegenover dat er niemand zo van clubjes hield, zo veel vrienden aan zich bond als diezelfde Mulisch. Sommigen gingen meer dan een halve eeuw mee – één vriendschap was een paar jaar zo intens dat die voor de omgeving meer weghad van een liefdesrelatie. Dat rijmt dan weer slecht met het beeld van man die zo vervuld was van zichzelf dat hij niet verder keek dan de punten van zijn pytholeren Napolischoenen.

Wie de schrijver op televisie zag, volgde verbaasd zijn redeneringen, die klaterhelder en kinderlijk eenvoudig klonken – dat zei zijn blik ook: een abc-tje –, maar die je ook ineens kwijt kon zijn, als een trein die in een tunnel verdwijnt. Daarin had hij iets Cruiffiaans, zoals Maarten Moll eens in *Het Parool* opmerkte, zij het een ‘helder formulerende’.

Voor de echte fijnproevers gingen die uitspraken een eigen leven leiden. Neem de schrijvers Frans Kusters en Thomas Verbogt. ‘Als we ergens niet uitkwamen,’ schrijft die laatste in de bundel *Het eerste licht boven de stad*, ‘citeerden we Harry Mulisch, en meestal was het niet iets dat hij gezegd had, maar dat hij gezegd zou kunnen hebben.’

Wie Harry Mulisch in Amsterdam tegenkwam, zag een tiptop geklede heer, maar een die ook iets afwezig had, iets ‘out of place’. Alsof hij tussen twee zinnen door éven op straat was, en de bruine fauteuil achter zijn bureau nog naschomelde. In *Telefoon voor de heer Mulisch* loopt het eigenlijk door elk hoofdstuk: het spanningsveld tussen het beeld dat hij van zichzelf creëerde, of wilde creëren, en het beeld dat anderen van hem hadden. Maar hoezeer hij de ‘ware Mulisch’ ook verschanst had, na een kleine 208 pagina’s weet u meer over Harry Mulisch dan over uw eigen oom Paul of oom Peter. Wat eigenlijk ook best raar is.

In mijn hoedanigheid als journalist heb ik hem een paar keer gesproken, altijd met een directe aanleiding en daartoe beperkte het gesprek zich dan ook. Hij was altijd genegen tot het geven van een interview, daarin was hij allesbehalve onbenaarderbaar – de problemen begonnen pas daarna. Want veel van de antwoorden die hij gaf, kende je al, hij had zo zijn repertoire, en waar je dat pad wilde verlaten, was dat jouw avontuur – hij kwam je in geen enkel opzicht tegemoet. Eén keer was de setting lossier. Dat was ergens midden jaren negentig op een feestje van uitgeverij De Bezige Bij. Een feestje dat nog een beetje op gang moest komen. Hij stond in zijn eentje met een glas witte wijn in zijn hand onder een levensgroot portret van hemzelf, geschilderd door Mieke Dillo. Het hing in de kamer van de directeur.

Ik knoopte een beleefdheidsgesprek aan, over dit, over dat, maar beet liever mijn tong af dan er een opmerking over te maken. Klopte de verhalen over de ijdelheid, over de narcist, zo één op één? Was hij ernaartoe gezogen? Of was het zelfspot? Een provocatie? Ik heb zelfs nog ‘toeval’ overwogen – hij kon er achteruitlopend, converserend, nietsvermoedend onder terechtgekomen zijn. De schrijver zelf sprak op licht geamuseerde toon. Waarschijnlijk voelde hij mijn worsteling, en was het hem daar precies om te doen. Met dat beeld is voor mij dit boek begonnen, jaren voordat ik wist dat ik het zou gaan schrijven. De fascinatie voor de man die in dit kleine landje zo onverstoort zijn eigen plan trok, niet gehinderd door ook maar het geringste spoortje twijfel. Goed, zonder zichtbaar spoortje twijfel. Voor voor- en tegenstanders in ieder geval een fenomeen, een waar de boel niet saaier op werd.

Voor *Telefoon voor de heer Mulisch* is dankbaar geput uit zijn autobiografische boeken en verhalen; uit Onno Bloms *Zijn getijdenboek* en uit talloze oude artikelen en interviews die medewerkers van het Nederlands Letterkundig Museum in Den Haag wekenlang vriendelijk, in nét niet ontmoedigende stapels voor me hebben klaargezet. Aldus spittend, stuitte ik in *De Groene Amsterdammer* op een stukje van dichter Erik

Lindner. Die was eind jaren negentig op uitgeverij De Bezige Bij – waar opnieuw iets werd gevierd – en hij had hetzelfde gespot als ik een paar jaar ervoor. Alleen hing het portret van Mulisch nu op een andere plek, niet meer in de kamer van de uitgever-directeur, maar ‘op de hoek van de trap’. ‘Hij stond er pal naast,’ schrijft Lindner, ‘precies zoals hij op het schilderij stond: met de pijp in de hand.’

Achteraf denk ik te kunnen inschatten wat de reactie van de schrijver was geweest, als ik er destijds wél over was begonnen: ‘Meneer Mulisch, u had geen betere plek kunnen uitzoeken.’ Voor de vorm had hij even achterom gekeken, en met een flauwe glimlach zou hij hebben gezegd: ‘Mwao, ik bevind me in ieder geval in goed gezelschap.’

Telefoon voor de heer Mulisch draag ik op aan Jan Stassen, schrijver, en de meest eigenzinnige, erudiete en liefdevolle meelezer die ik heb gekend, en die ik nog honderdduizend dingen zou willen vragen, maar die in de zomer van 2015 overleed.

I Zijn pijp

Nog eerder stapte de bronzen Laurens Janszoon Coster van zijn sokkel en vergat hij zijn boek, dan dat Harry Mulisch van huis ging zonder pijp. Nou goed, om maar aan te geven: die twee hoorden bij elkaar. De schrijver en zijn pijp. Op een cartoon die Stefan Verwey begin jaren negentig maakte en die gesitueerd is op het Boekenbal, staat een gedrongen, bijna vierkant mannetje met een pijp in de mond. Een andere man komt stralend op hem af, hand uitgestoken: ‘Harry Mulisch, neem ik aan?’

Schrijver plus pijp: Harry Mulisch.

Hij zat ermee, liep ermee, als hij sprak wipte het ding op en neer tussen zijn tanden (strikt voor routiniers) – pijp en pijp-roker waren zo sterk met elkaar verbonden dat je je afvroeg hoe dat moest in bed, in bad, onder de douche... Een man kan naakt zijn zonder zijn pijp.

Toen Verwey de tekening maakte, was het beeld van de pijprokende schrijver allang niet meer zo vanzelfsprekend als pakweg twintig jaar daarvoor. Toen kon je op het Boekenbal nog over de pijpenkoppen lopen. Maar een nieuwe generatie schrijvers had besloten dat pijproken iets was voor oudere heren, voor mannen in tweed en rib, voor Bomansen en Brakmannen. Mannen die nu geschrokken thuiszaten en hun pijpje achter gesloten gordijnen rookten of inmiddels vredig waren ingeslapen. ‘Ik ben toch geen imker,’ zei Midas Dekkers.

Hugo Claus scheen nog een moment te hebben getwijfeld, het roken van een pijp stond hem op zich wel aan, hij vreesde alleen dat hij er te veel mee op Stijn Streuvels ging lijken. Dat laatste beweerde tenminste Mulisch, die zich van de anti-pijprooklobby weinig had aangetrokken. Natuurlijk had hij er kennis van genomen, hij was de eerste om dat soort ontwikke-

lingen te signaleren, en ongetwijfeld zal hij ook de alternatieven hebben onderzocht. Maar als je exclusiviteit groeit, louter door te blijven doen wat je graag doet, was hij wel de laatste om daar iets aan te veranderen. Hij bleef kortom zijn pijpje stoppen, onverstoorbare kringen stegen eruit op.

Pijproken vergt een zekere concentratie. Dat lichtte hij toe in het tijdschrift *De Man*, in een interview van Theun de Winter. Een artikel lang ging het alleen over de pijp. ‘Je moet je gedachten erbij houden,’ zei hij. Zaak was het vuur zacht en gelijkmatig over de hele oppervlakte te laten branden, alleen dan bleef de kop koel, en daar hield je hem vast, bij de kop. Niet bij de steel, dat deden alleen poseurs en dilettanten. Omdat ze de kop roodgloeiend hadden laten worden natuurlijk. Die vielen dan ook onmiddellijk door de mand. Op momenten dat hij zelf druk of gejaagd was, greep hij naar de sigaret. Het afwisselen van sigaret en pijp had hij afgekeken van zijn vader, zoals hij het hele concept pijp van zijn vader had afgekeken. Als jongetje in de stille huiskamer, rondstappend met de pijp uit de asbak – de wangen volgezogen met de koude, karamellige lucht, en met het gevoel dat hij bij elke stap meer gewicht, meer présence kreeg.

Hij had er negen in actieve dienst, negen pijpen, staand in een rekje, die hij vrijwel altijd in dezelfde volgorde afwerkte. Een werkdag thuis – die kwam aan het einde van de ochtend zo’n beetje op gang – begon hij met de eerste; diep in de nacht stopte hij de laatste. Altijd lag er ook een in de recovery, een die aandachtig was schoongemaakt met krabbers, ragers en boortjes, waarvan de kop was opgewreven met een doek met alcohol, en die vervolgens rust kreeg, twee weken, de steel omhoog, de kop naar benee.

Genoemde volgorde was niet heilig – er kon op worden gevarieerd als de wereld buiten riep. Sommige uitstapjes vroegen om een aparte pijp. ‘Of je naar je sociëteit gaat of naar de verjaardag van de burgemeester,’ zei hij tegen De Winter, ‘voor de echte pijproker maakt dat verschil. In de schouwburg rook ik een iets voornameer soort pijpje dan op een protestvergadering.’

Toch zal een echt protestpijpie er niet tussen hebben gezeten. ‘Ik rook zelf alleen Dunhill,’ zei hij, ‘en die is toevallig heel erg duur.’ De schrijver ging voor klassiek en exclusief, een voorkeur die hij deelde met bijvoorbeeld prins Bernhard. In 1982 poseerden de twee samen in Hajenius, de schrijver en de prinsgemaal. De dagen kortten, de kragen gingen op – voor het Amsterdamse tabak- en sigarenhuis het ideale moment om vier nieuwe soorten pijptabak te presenteren. Op de foto staat Mulisch nadrukkelijk op zijn gemak, zoals hij in het gezelschap van (andere) beroemdheden altijd nadrukkelijk op zijn gemak leek. De prins gesticuleert, vertelt – de schrijver luistert met een kalme, wat berustende glimlach. Je voelt: zijn pijp brandt zacht en gelijkmatig over de hele oppervlakte.

Dunhill. Sinds 1910 is het merk in Engeland een begrip. De pijp met de ‘white spot’, een stip op het mondstuk die oorspronkelijk diende om aan te geven wat boven en onder was, maar die al snel kwaliteitsmerk werd. Het hout van de Dunhill is afkomstig van de wortel van de boomheide (*Erica arborea*) die rond de Middellandse Zee groeit. Maar dan heb je natuurlijk nog niks. Vervolgens heeft de wortel ‘zo’n twintig jaar in de Theems gelegen, toen tien jaar onder het bed van Churchill en toen nog vijf jaar in de keuken van Buckingham Palace,’ aldus Mulisch, voor die de drempel van Alfred Dunhills werkplaats in Duke Street over mocht. *English craftwork*. Maar om de gigantische Dunhill-winkel in Londen liep hij toch met een boogje heen, bang zich te buiten te gaan. Jaarlijks kocht hij één pijp, in een winkel met een bescheiden collectie.

Tot zover de theorie. Want het interview van Theun de Winter stamt uit de jaren zeventig, en dertig jaar later was het aantal pijpen, verdeeld over twee imponerende rekken op zijn bureau, inmiddels de tachtig gepasseerd. Sommige had hij in de schoot geworpen gekregen, zoals de exemplaren uit het leegat van mede-Herenclupper Martin Veltman, dichter, copywriter (‘Heerlijk Helder Heineken’) en verstokt Dunhill-roker. Andere stamden ongetwijfeld van keren dat de lokroep van de ‘Chestnut’, ‘Ring Grain’ of ‘Shell Briar’ hem dwars door

het vitrineglas, dwars door een etalageruit heen, toch weer te sterk was geweest.

Ook met pijproken sprak zijn ‘obsessionele persoonlijkheid’, zoals hij dat noemde, een woordje mee. Hij kon iets niet half, ook dit niet, en dus werd het pijproken een project, met alle rituelen die daaraan vastzaten. Zo hechtte de schrijver aan zijn eigen blend, die hij in zijn werkkamer op een opengevouwen krant samenstelde: een combinatie van Mac Baren, die hem iets te slap was, en Balkan Sobranie, die hij juist weer iets te scherp vond. Aan de vermoeiende gewoonte van zijn vrienden om op gezellige avondjes uit elkaars tabakszak te roken, onttrok hij zich met de grootst mogelijke moeite, een vriendelijk-afwezige knik, een glimlach... Hij plukte liever uit eigen buidel.

Goed, dit gaat vervelen – alleen nog even het mondstuk. Want ook dat luisterde bijzonder nauw. ‘Het verdikkinkje aan het begin van het mondstuk moet precies tussen je kiezen passen,’ legde hij uit in *De Man*. Het was aan de roker zelf om uit te vinden waar dat het makkelijkst kon, en anders bracht de slijpmachine uitkomst. Voor het mondstuk, wel te verstaan, al zal dat de schrik van de orthodontist niet veel kleiner maken.

Belangrijk was dat je bij aanschaf van een pijp keek of hij goed ‘paste’. Dat kon niet in elke tabakszaak – daarvoor moest je naar de specialist, en bovendien moest je watervlug zijn. Mulisch: ‘Goeie sigarenwinkels hebben een klein plastic dingetje dat ze over je mondstuk heen schuiven en dan mag je het uitproberen. Als je naar dat dingetje vraagt en de betreffende verkoper gaat het pakken, kun je in de tijd dat hij met zijn rug naar je toe staat, gauw die pijp in je mond steken om te kijken hoe hij zit. Daarna moet je hem natuurlijk heel snel weer onder je oksels schoonvegen, anders merkt de verkoper het. Maar dit is het systeem dat de ervaren pijproker toepast.’

Een pijproker ben je voor het leven. Op dat standpunt stelt de deskundige zich, in dit geval Jan Kusters. Kusters heeft uitvoerig over de kunst van het pijproken geschreven, en op zijn site haalt hij er *Moby Dick* bij om zijn bewering kracht bij

te zetten. ‘Als Herman Melville de lezer duidelijk wil maken dat kapitein Ahab daadwerkelijk gek is geworden,’ zegt hij, ‘laat hij hem zijn pijp overboord gooien.’ In die handeling ligt voor hem alles besloten, de man is mataklap. ‘Immers,’ zegt Kusters, ‘geen zinnig mens neemt vrijwillig afscheid van zijn trouwe kameraad’.

Toch is dat precies wat Harry Mulisch deed. Op een dag smaakte zijn pijp hem niet meer. Letterlijk, de rook smaakte bitter. *All in a day's work* voor de kenner, dan moest de Dunhill even door de molen: raggen, poetsen, rusten... Maar nu keek hij naar zijn pijp, hij keek naar de twee rekken op het bureau – dit was het moment dat hij normaal een nieuwe zou pakken, maar iets in hem besloot dat niet te doen. Hij klopte de pijp leeg en stak hem terug in zijn mond... Na drie dagen attendeerde hij zijn vriendin Kitty erop. Was haar niks opgevallen? Een schuine, veelzeggende blik omlaag op de kop van zijn pijp. Geen pluim.

Zo eindigde hij de cyclus zoals hij die was begonnen: als foproker. En waarom zou hij het afraffelen? De lege pijp bleef tussen zijn kaken geklemd, zo zat hij te lezen, te schrijven; hij nam hem zelfs mee op reis: de pijp ging in de koffer, de tabak bleef thuis. Tot de pijp als artefact, als loos vehikel, zijn laatste aantrekkingskracht had verloren. Hij legde hem op de tribune bij de anderen. Ze mochten allemaal blijven – de twee rekken bleven staan.

Toen Onno Blom de schrijver voor zijn tachtigste verjaardag bezocht, dwaalden hun beider blikken er even naar af. ‘Ach, de opmerkzaamheid van anderen,’ schamperde Mulisch – het ging over het eeuwige commentaar op alles wat hij deed. ‘Het valt ook niemand op, dat ik al jaren gestopt ben met roken,’ zei hij, ‘terwijl er daarvoor altijd over die pijp werd gezeurd.’

Op het pijprokersforum was het niet onopgemerkt gebleven, en daar ontstond na Mulisch' dood in 2010 ook enige onrust. Want waar gingen die kostbare Dunhills naartoe? Een van de leden, ‘Ronnie de Ponnie’, meende dat ze naar het mu-

seum moesten, naar het Nationaal Historisch Museum (inmiddels zelf verleden tijd), en wel in een vitrine naast die van Bernhard. Maar 'Kynicos' vond dat maar niks, het opbaren van prachtige pijpen. Nee, branden moesten ze. 'Wat mij betreft worden ze anoniem en voor een prikkie op Marktplaats gezet,' zei hij, 'dan kunnen de schooiers onder ons ook eens een fatsoenlijke Dunhill roken.'